

**РОЗВИТОК ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ  
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

На сучасному етапі економічна могутність будь-якої держави залежить від ефективного розвитку всіх галузей народного господарства. Проте, стратегічне значення має забезпечення населення високорозвиненою індустрією продуктів харчування, яка б не лише задовольняла внутрішні продовольчі потреби країни, а й сприяла значним валютним надходженням від її реалізації на світовому ринку. Тому актуальним напрямком у вітчизняній історичній науці залишається звернення до соціально-економічної спадщини України. Зважаючи на це, цікавим є досвід промислового розвитку українських губерній в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття, які займали ключову позицію у тогочасному загальноімперському господарстві.

Відомості про розвиток харчової промисловості в Київській, Подільській, Волинській губерніях знаходимо у різних джерелах. Серед них варто відзначити “Обзор Киевской губернии за 1881 год.” [5], “Обзор Подольской губернии за 1895 год.” [7], “Обзор Вольнской губернии за 1912 год.” [8], у яких мовою статистичних даних окреслено стан різних галузей промисловості, в тому числі і харчової.

Важливою є праця Лазанської Т. “Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики ХІХ ст.)”, в якій автор комплексно аналізує становище харчової промисловості на різних етапах розвитку [2].

Об’єктивну оцінку промислового розвитку, у досліджуваній період, ми можемо отримати ознайомившись з монографією М. М. Москалюка “Розвиток переробної промисловості у Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття”, у якій автор показує роль українських губерній в сільськогосподарському виробництві Російської імперії [3].

Значна група матеріалів, що висвітлюють названу проблематику, зберігаються у фондосховищах Центрального державного історичного архіву у м. Києві (далі – ЦДАУ). Справи, які стосуються насамперед досліджуваних губерній, зосереджуються у фондах “Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора” (ф.442). Ці документи дають змогу зробити ряд висновків щодо суспільно-економічних перетворень, які відбулися протягом другої половині ХІХ – на початку ХХ століття в Російській імперії, яка була тісно пов’язана з Київською губернією [13 – 14].

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. харчова промисловість Правобережної України була високорентабельною і прибутковою сферою вітчизняного господарства. Найефективніше розвивалися галузі, зв’язані з переробкою сільськогосподарських продуктів: цукрова, винокурна, борошномельна, тютюнова, олійна.

Сучасний український історик П. П. Теличук, підкреслює, що найхарактернішою рисою розвитку пореформеного сільського господарства України була його спеціалізація. За визначенням дослідника, Київська, Подільська, частково Волинська губернії, разом з південно-західною частиною Полтавської, північчю Харківської та півднем Чернігівської губерній, утворювали район капіталістичного цукробурякового господарства як один з економічних районів торгівельного землеробства [10].

У Київській губернії всіх фабрик і заводів налічувалося 628 із обсягом виробленої продукції на 58067086 руб., а кількість робітників становила 36 567 чоловік. Також варто зазначити, що із міст найбільшого фабрично-заводського розвитку промисловості досягнули Київ, Черкаси, Умань, Бердичів [5, с. 30].

Таким чином, Київщина була основним центром розвитку харчової промисловості, як за кількістю робітників, так і за виробництвом, посідаючи перше місце в економічному житті краю.

Характеризуючи соціально-економічний розвиток Подільської губернії, цінним джерелом є праця В. К. Гульдмана “Подольская губерния. Опыт географическо-статистического описания”. Статистичні дані дозволяють зробити аналіз стану промисловості та сільського господарства регіону, кількості та обсягу виробництва місцевих заводів і фабрик. Всіх заводів і фабрик в 1887 р. в губернії налічувалося 3 737; на них працювало 25,055 робітників; прибутки з виробництва становили 24 658 790 руб. [1, с. 162].

Таблиця 1

*Розвиток харчової промисловості в Подільській губернії у другій половині XIX ст.*

Виробництво	Сума в руб.		Різниця (+ чи -)
	1886	1887	
цукроваріння	20816329	17182413	-3683915
винокуріння	2655847	2662218	+4171
борошномельне	2756827	3219974	+463147
тютюнове	280748	199484	-31263

Як бачимо, в Подільській губернії, найбільшого розвитку набули такі галузі промисловості як цукрова, борошномельна і винокурна.

Важливе місце для господарства Південно-Західного краю мала винокурна промисловість, прибуток якої щорічно становив 9371 2 тис. крб. [3, с. 63].

Характеризуючи винокуріння Подільської губернії, слід навести дані діючих заводів. Таких заводів в губернії на 1887 р. налічувалося 88; із них 4-х винокуріння вироблялося товариствами, на 47 – власниками і орендаторами були селяни, а на інших 37 – євреї [7, с. 70].

Таблиця 2

*Кількість винокурних заводів у Подільській губернії у 80-х роках XIX ст.*

Повіти	Число заводів
Ольгопільський	13
Ямпольський	11
Гайсинський	9
Ушицький	9
Балтський	8
Літинський	7
Могилівський	7
Вінницький	6
Кам'янецький	5
Брацлавський	5
Проскурівський	4
Летичівський	4

Аналізуючи доповідь спеціаліста по виноградарству Вершиловського, очевидно, що історичні витoki винокурної галузі Поділля сягають ще із 1800 року, коли з'явилися виноградники біля Ямполь. Згадується князь Віттенштейн, який почав вирощувати виноградники в своєму маєтку Каменка Ольгопільського повіту, а для їх догляду запрошувалися німці. З цих часів виноградарство поступово набуває свого розвитку. В місцевостях, розташованих в стороні від Дністра до сходу, культура винограду зустрічається рідше, хоча і тут за свідченням священика Марчевського, існували виноградники у польських поміщиків. Звісно, ці виноградники використовувалися для домашніх потреб. Вершиловський у доповіді привертає увагу Міністерства Землеробства, щоб воно посприяло розповсюдженню кредиту на виноградарство і винокуріння в Подільській губернії, як винокурного району. Адже є всі необхідні кліматичні умови: помірно-континентальний клімат робить цю місцевість придатною для виноградарства [12, с. 899].

Таким чином, винокурне виробництво на теренах Правобережної України відіграло важливу роль у загальноімперському господарстві, оскільки сприяло подальшому розвитку капіталізму.

Чималої ваги у промисловому виробництві Південно-Західного краю набула борошномельна промисловість. Найбільше капіталістичних мукомельних підприємств було в Київській – 58 і Подільській губерніях – 60, кількість робітників становила 3 196 чоловік. [4, с. 53].

Цінною є записка землевласника Могилевського повіту І. К. Іжицького про необхідність поєднання борошномельного виробництва з виробництвом зернового хліба з метою підняття рівня становища і культури сільських господарів краю. Автор наголошує на актуальній проблемі сільського господарства – постійних коливаннях цін на пшеницю На противагу

наводиться приклад цукрової промисловості, оскільки цукрові заводи узгоджують свою роботу з плантаторами, заключаючи контракт на поставку цукрових буряків, визначають плантаторам ту чи іншу ціну. Що стосується виробництва пшениці, то незважаючи на те, що обробка її не потребує особливо великих грошових витрат, виручка в більшості не виправдовує працю землевласника. Пояснюється це дією земельного фактору: залежність від настрою хлібних ринків, як місцевих, так і закордонних. У зв'язку з цим автор записки акцентує увагу на необхідності організації виробництва озимого хліба, потребі стабілізувати його ціну. В такому разі праця землевласника не буде залежати від ринкових цін і свавілля скупщиків, а це в свою чергу призведе до зростання прибутку. Наприклад, за час від 1 липня 1901 р. по 1 липня 1902 р. ціна пшениці коливалася між 60 і 85 коп. за пуд, різниця досягала 25 коп. на 1 пуді, коливання ціни на муку досягало 50 коп. з 0. Ціни на пшеницю, вже перемелену в муку, коливалися менше ніж ціни на ту ж пшеницю, але в сирому її вигляді. Також зазначається, що борошномельна справа знаходиться в руках євреїв [12, с. 904].

Олійна промисловість на Україні не мала значної ролі для господарства Південно-Західного краю. Проте слід зауважити, що протягом 1865-1895 рр. вартість виробленої олійної продукції на Україні збільшилась в 15 разів, становлячи в останній рік 1291 тис. крб. [3, с. 84].

Великого поширення в Україні набула тютюнова промисловість. Тютюнництво було зосереджено, головним чином, в руках капіталістичних господарств. Тютюнові фабрики існували у всіх губерніях, але найбільше зосереджувались в Київській – 21 і Подільській – 20. За даними перепису 1897 р. в тютюновому виробництві на Україні було зайнято 5 765 чоловік. [4, с. 52].

Таким чином, Правобережна Україна в цілому, зробили певний крок вперед у своєму економічному розвитку. Незважаючи на це, в порівнянні із Західною Європою, Росією, в тому числі і Україною, поступалися за соціально-економічними показниками. Зростання винокурної, цукрової, тютюнової, борошномельної та олійної промисловості відіграло важливу роль у розвитку капіталістичного сільського господарства, в його технічній перебудові.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Гульдман В. К. Подольская губерния. Опыт географическо- статистического описания / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольский, 1889. – 414 с.
2. Лазанська Т. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) / Т. Лазанська – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 282 с.
3. Москалюк М. М. Розвиток переробної промисловості у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – початку XX століття / М. М. Москалюк. – Тернопіль: вид. «Рада», 2009. – 336 с.
4. Нестеренко О. О. Розвиток капіталістичної промисловості і формування пролетаріату на Україні в кінці XIX і на початку XX ст. / О. О. Нестеренко. – К.: Держполітвидав УРСР, 1952. – 180 с.
5. Обзор Киевской губернии за 1881 год. – 106 с.
6. Обзор Киевской губернии за 1908 год. – 187 с.
7. Обзор Подольской губернии за 1895 год. – 208 с.
8. Обзор Волынской губернии за 1912 год. – 104 с.
9. Памятная книжка Киевской губернии на 1890 год / [Сост. Д. И. Навротский]. – Киев, 1890. – 352 с.
10. Теличук П. П. Економічні основи аграрної революції на Україні. – К.: Вид-во КДУ, 1973. – 190 с.
11. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности Киевской губернии за 1903 год. – 1148 с.
12. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности Подольской губернии за 1903 год. – 1112 с.
13. ЦДІА України у м. Києві – Ф. 442. – Оп. 41. – Спр. 663 – 120 арк. – 1866 р.
14. ЦДІА України у м. Києві – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 376 – 380 арк. – 1870 р.

*Прийдун С.*

*Науковий керівник – доц. Морська Н. Л.*

#### **ОЛЕКСАНДР БАРВІНСЬКИЙ – ПРОСВІТНИК, НАУКОВЕЦЬ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ**

Необхідною передумовою та рушієм державного будівництва і процесу націотворення є активна діяльність національної еліти, яка сповідує державницьку ідеологію. Особливо важлива роль в часи національно-культурного відродження належить науковій інтелігенції. У